

2. Sčítání lidu, domů a bytů 1991

Právním podkladem pro uskutečnění sčítání 1991 byl zákon č. 21/1971 Sb. o jednotné soustavě sociálně ekonomických informací.

Vláda ČSSR svým usnesením č. 124 z 28. května 1987 dala souhlas, v návaznosti na § 19, odst. 3. zákona č. 21/1971 Sb., aby se sčítání lidu, domů a bytů uskutečnilo na celém území k 1. prosinci 1990. Vláda schválila celkovou koncepci sčítání, rozpočtové zabezpečení celé akce a stanovila úkoly statistickým orgánům a dalším zainteresovaným resortům. Obdobná usnesení přijaly vlády ČSR (usnesení č. 218 z 15.9.1987) a SSR (usnesení č. 199 z 11.9.1987). Rozhodným okamžikem sčítání měla být půlnoc z 30. listopadu na 1. prosinec 1990. Termín československého sčítání lidu byl následně změněn na **3. března 1991** usnesením vlády ČSFR č. 186/1990 a navazujícími usneseními vlád ČR č. 119/1990 a SR č. 240/1990. Rozhodným okamžikem sčítání byla stanovena půlnoc ze soboty 2.3.1991 na neděli 3.3.1991. Důvodem pro tuto změnu bylo určení termínu komunálních voleb na listopad 1990, čímž by došlo k souběhu dvou náročných akcí a pro obecní úřady, které plní v obou případech řadu rozsáhlých úkolů, by bylo nereálné jejich řádné zabezpečení. Termín sčítání navazoval na desetiletý krok dosavadních sčítání konaných v letech, jejichž letopočet končí číslicemi 9, 0 nebo 1.

Metodickou a organizační přípravu sčítání lidu, domů a bytů zabezpečoval Federální statistický úřad, Český statistický úřad, Slovenský statistický úřad a jejich oblastní orgány v součinnosti s okresními a městskými komisemi pro sčítání. Jejich činnost koordinovala Ústřední komise pro sčítání lidu, domů a bytů ustanovená při Federálním statistickém úřadu.

Sčítání lidu, domů a bytů provedly v souladu s ustanovením § 18 zákona č. 21/1971 Sb. ve svých územních obvodech obecní, městské, obvodní a okresní úřady. Na zabezpečení sčítání lidu, domů a bytů a jeho provedení se kromě orgánů státní statistiky a územních orgánů státní správy podílela i řada resortů - ministerstva vnitra, ministerstva spravedlnosti, ministerstvo obrany (zajišťovalo sčítání v objektech ozbrojených sil) a ministerstvo zahraničních věcí (sčítání čs. občanů v zahraničí).

Vlastní provedení sčítání v České republice bylo úkolem více než 40 tisíc sčítacích komisařů a revizorů, kteří byli pro tuto zodpovědnou práci zvlášť vybráni, vyškoleni a pověřeni jejím provedením okresními úřady.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991 se vztahovalo

- na všechny osoby, které měly v rozhodný okamžik sčítání trvalý pobyt na území Československa nebo se na něm dočasně zdržovaly (s výjimkou cizích státních příslušníků požívajících diplomatických výsad a imunit a osob, na které se sčítání nevztahuje podle mezinárodních konvencí)
- na všechny domy určené k bydlení a ubytovací nebo jiné objekty, jestliže v nich někdo bydlel nebo přenocoval v rozhodný okamžik sčítání

Sčítání lidu, domů a bytů

- na všechny byty, které byly v rozhodný okamžik sčítání obydleny nebo určeny k bydlení a na všechna jiná obydlí a přístřeší, jestliže v nich někdo v rozhodný okamžik bydlel nebo přenocoval.

Sčítání 1991 bylo opět integrovaným populačním, bytovým a domovním censem. Základní metodou zjišťování bylo "sebesčítání", kdy každá osoba schopná písemného vyplnění sama vyplnila sčítací tiskopisy.

Příprava sčítání lidu 1991 byla v jeho závěrečné fázi ovlivňována rychle se měnící společensko-politickou situací po listopadu 1989. Mj. došlo k poměrně velkým změnám územním (dezintegrace obcí), ke změnám v ústředních orgánech, které se na sčítání podílely, k rozpadu národních výborů a vytváření nových územních orgánů státní správy (obecních, městských a okresních úřadů), na které bylo nutno převést úkoly k zajištění sčítání. Došlo rovněž ke změně pracovního zákonodárství, což mj. znamenalo získat nebo obměnit tisíce nových sčítacích komisařů; cenový vývoj na počátku roku 1991 způsobil téměř naprostou neatraktivnost odměny za práci sčítacím komisařům a revizorům. Do určité míry se také projevil negativní postoj části obyvatelstva ke sčítání, zejména nedůvěra k ochraně dat před zneužitím, nepříznivá reakce na otázku zjišťování náboženství, zpochybňující její legalitu a zejména pak nejružnější a rozporuplné požadavky (vč. interpelací poslanců a hlasů na veřejných shromážděních) na zjišťování národností. Těmito otázkami se zabývaly příslušné výbory České národní rady a Federálního shromáždění; o vážnosti tehdejší situace a ohrožení sčítání svědčí i to, že 1. března 1991, tj. dva dny před sčítáním jednala o těchto otázkách vláda ČSFR s následujícím televizním vystoupením premiéra federální vlády, které situaci výrazně napomohlo. Dodatečné obsahové změny ve sčítání znamenaly také značné zásahy do již připravených projektů zpracování a sčítacích tiskopisů. Přes tyto a další problémy se podařilo sčítání 1991 ve stanovených termínech uskutečnit a jeho cíle naplnit.

Obsah sčítání lidu, domů a bytů 1991:

Údaje o obyvatelstvu

- Jméno a příjmení
 - Rodné číslo
 - Druh pobytu
 - Vztah k uživateli bytu (údaj pro konstrukci rodin a domácností)
 - Datum narození
 - Pohlaví
 - Rodinný stav
 - Datum sňatku
 - Pořadí manželství
 - Počet živě narozených dětí (u žen starších 15 let)
 - Státní občanství
 - Národnost
 - Mateřský jazyk
 - Náboženské vyznání
 - Trvalé bydliště v době narození
 - Nejvyšší dokončená škola
 - Ekonomická aktivita
 - Zaměstnání
 - Společenská skupina
-

- Zaměstnavatel, navštěvovaná škola nebo SOU
- Dojíždka do zaměstnání nebo do školy
- Čas strávený dojíždkou
- Místo pracoviště nebo školy
- Údaje o osobách dočasně přítomných a dočasně nepřítomných
- Údaje o společném hospodaření
- Údaje o odděleném bydlení manželů

Údaje o bytech a domácnostech

- Obydlenost bytu
- Druh užívání bytu (nájemní, družstevní, vlastní byt, služební apod.)
- Velikost bytu
- Poloha bytu (podlaží)
- Vybavení domácnosti, rekreační možnosti domácností
- Vybavení bytu
- Druh a důvod trvalého bydlení mimo byty

Údaje o domech

- Číslo domu, počet bytů v domě
- Vlastník domu
- Druh domu
- Obydlenost domu
- Období výstavby domu
- Období případné rekonstrukce domu
- Materiál nosných zdí
- Počet podlaží
- Vybavení domu (výťah, vodovod, plyn, způsob vytápění, kanalizace)

Údaje o objektech pro individuální rekreaci

Při stanovení obsahu sčítání 1991 bylo přihlíženo k obsahové a metodické návaznosti na předchozí československé sčítání a k zajištění co největší srovnatelnosti s dříve publikovanými údaji. Současně program sčítání respektoval obsahová a metodická doporučení přijatá Evropskou hospodářskou komisí OSN.

Na základě těchto mezinárodních doporučení byla do sčítání znovu zařazena otázka na mateřský jazyk a na trvalé bydliště v době narození sčítané osoby. Rovněž z metodického hlediska byla citovaná doporučení téměř plně respektována. Změnily se rozdíly v pojetí sčítání domácností. Bylo sčítáno obyvatelstvo de iure a zpracování bylo provedeno za obyvatelstvo trvale bydlící. Jako obyvatelstvo de facto byli sčítáni pouze cizinci, kteří měli na území Československa trvalé bydliště. V roce 1960 vznikla v Československu koncepce bytových, censových a hospodářských domácností. Mezinárodní doporučení se mezitím přiblížila našemu pojetí jak v definici tzv. soukromých domácností, tak rodinných jader. Některé problémy mezinárodních srovnání zůstávají především v používaných klasifikacích zaměstnání a vzdělání, kde nejen Česká republika, ale i mnohé jiné země, tak, aby postihly realitu, užívají své národní klasifikace odrážející i vnitřní právní normy.

V souvislosti se změnou termínu sčítání a jako reakce na společensko-politické přeměny po listopadu 1989 přistoupily statistické orgány k dále uvedeným obsahovým a metodickým změnám.

Především byl program sčítání 1991 rozšířen o otázku *náboženského vyznání sčítané osoby*. Účelem zařazení této otázky do programu sčítání bylo zabezpečit informaci, kterou naposled poskytlo sčítání lidu 1950. Vzhledem ke čtyřicetileté absenci těchto dat, často nepodloženým odhadům či zkruslování, byly vysloveny požadavky na její objektivní zjištění a to jak ze strany církví, tak státních orgánů a různých institucí. Určitou legislativní překážkou pro zařazení této otázky do programu sčítání bylo usnesení vlády Republiky Československé ze dne 27.7.1954 č. 1410 o zrušení evidence náboženského vyznání, které ukládalo: "všem ministrům a předsedům ústředních orgánů zajistit, aby od *občanů* v žádném případě nebylo vyžadováno činit vůči státním úřadům nebo podnikům sdělení o jejich náboženském vyznání (stavu bez vyznání), aby občané nevyplňovali rubriku o náboženském vyznání v úředních dokladech, formulářích a dotaznících a aby v nových formulářích nebyla tato rubrika uváděna". Tato legislativní překážka byla odstraněna usnesením vlády ČSFR ze dne 25. září 1990 č. 649, které usnesení z roku 1954 v plném rozsahu zrušilo.

Zařazením této otázky byly získány údaje za všechny církve a náboženské společnosti oficiálně působící v té době na území Československa:

Číselník náboženského vyznání pro sčítání 1991

- Osoby bez vyznání
- Církev římskokatolická
 - starokatolická
 - řeckokatolická
 - pravoslavná
 - československá husitská
 - česko-bratrská evangelická
 - slezská evangelická a.v.
 - slovenská evangelická a.v.
 - reformovaná křesťanská na Slovensku
 - apoštolská v ČR a SR
 - novoapoštolská
 - evangelická metodistická
 - adventistů sedmého dne
- Bratrská jednota baptistů
- Jednota bratrská
- Církev bratrská
- Náboženská společnost čs. unitářů
- Křesťanské sbory v ČR
- Ostatní a nepřesně určené křesťanské církve a náboženské společnosti
- Svědkové Jehovovi
- Rada židovských náboženských obcí v ČR a Ústřední svaz židovských náboženských obcí v SR
- Církev Ježíše Krista svatých posledních dnů (mormoni)
- Vyznání muslimské
- Ostatní nekřesťanské církve a náboženské společnosti
- Nejištěno

K některým změnám ve srovnání s rokem 1980 došlo ve způsobu zjišťování a zpracování ekonomické aktivity a společenské skupiny. Ukazatel "zdroj obživy" byl nahrazen otázkou o ekonomické aktivitě sčítané osoby; do číselníku byla zahrnuta položka "osoby hledající zaměstnání", tj. nezaměstnaní v rozhodný okamžik sčítání, dále "zaměstnavatelé", tj. osoby zaměstnávající alespoň jednoho námezdního pracovníka a "pomáhající v soukromém sektoru (rodinném hospodářství)". Nové

bylo rovněž rozdělení ekonomicky aktivního obyvatelstva podle sektorů národního hospodářství na státní a soukromý.

Číselník ekonomické aktivity - závislosti

- osoby ekonomicky aktivní pracující důchodci
- ženy na mateřské dovolené
- osoby hledající zaměstnání
- ostatní ekonomicky aktivní
- osoby ekonomicky neaktivní nepracující důchodci
- ostatní neaktivní s vlastním zdrojem obživy
- děti, žáci, studenti
- žáci SOU
- ženy v domácnosti
- ostatní závislé osoby

Číselník společenských skupin

- zaměstnaní v soukromém sektoru
- zaměstnaní mimo soukromý sektor
- členové zemědělských družstev
- členové jiných družstev
- zaměstnavatelé
- soukromě hospodařící rolníci
- samostatně činní
- osoby svobodných povolání
- pomáhající v rodinném hospodářství

Výše uvedené změny, které se promítly do zpracování výsledků sčítání, znamenaly nejen rozšíření mezinárodní srovnatelnosti, ale zejména umožnily zachytit počátek procesu hlubokých společenských a ekonomických změn v České republice.

K zvláště výrazným změnám došlo v klasifikaci národností, a to zejména v návaznosti na ústavní zákon č. 23 Sb. ze dne 9. ledna 1991, kterým se uvozuje "Listina základních práv a svobod". V souladu s tímto ústavním zákonem byla otázka na národnost ve sčítacím archu uvedena s tímto vysvětlením: "rozumí se příslušnost k národu a je ponecháno každému, aby se svobodně vyjádřil o své příslušnosti podle svého přesvědčení...". Nikdo neměl právo sčítanou osobu jakýmkoliv způsobem ovlivňovat či přesvědčovat; údaje o národnosti také nemusely být shodné se zápisem v občanském průkazu, či jiném osobním dokladu.

Jak již bylo uvedeno, tato citlivá otázka, jež se stala předmětem jednání mj. i výborů zákonodárných sborů, vyústila v nový číselník národností použitý pro zpracování výsledků tohoto sčítání:

Číselník národností:

- | | |
|--------------|-----------------------------------|
| - česká | - ruská |
| - slovenská | - židovská |
| - moravská | - řecká |
| - slezská | - bulharská |
| - maďarská | - rumunská |
| - romská | - rakouská |
| - polská | - vietnamská |
| - německá | - ostatní (z toho československá) |
| - rusínská | - nezjištěná |
| - ukrajinská | |

Sčítání lidu, domů a bytů

Dokumenty zásadního významu pro zabezpečení jednotného postupu přípravy a vlastního provedení sčítání na celém území státu byly vlastní tiskopisy sčítání, Instrukce pro národní výbory (dodatkem určené pro obecní, městské, obvodní a okresní úřady) a Instrukce pro sčítací orgány (sčítací komisaře a sčítací revizory).

K zajištění sčítání lidu bylo připraveno celkem 13 základních sčítacích tiskopisů, které byly určeny k přípravě sčítání, k provedení sčítání a k sestavení předběžných výsledků. Tiskopisy, které vyplňuje samo obyvatelstvo, byly vydány kromě jazyka českého a slovenského rovněž v jazyce polském. V jazyce německém (po zkušenostech z minulých sčítání) byl pouze návod a vzor vyplnění sčítacích tiskopisů (na Slovensku navíc v jazyce maďarském a ukrajinském).

Tiskopisy k přípravě sčítání

- Popis sčítacího obvodu
- Seznam objektů pro individuální rekreaci
- Přehled o velikosti a vybavenosti bytů v typizovaném domě

Tiskopisy k provedení sčítání

- Sčítací arch
- Sčítací lístek
- Domovní list
- Souhrn údajů o osobách a bytech v domě
- Výkaz sčítacích lístků
- Seznam neobydlených domů a bytů
- Přehled sčítacích tiskopisů za sčítací obvod

Tiskopisy k sestavení předběžných výsledků

- Přehled sčítacího/revizního obvodu
- Přehled výsledků za obec

Zpracování výsledků sčítání lidu vycházelo ze základních principů, které se osvědčily v minulosti, i když obohacené o některé nové prvky. Celý proces zpracování byl stanoven a řízen Federálním statistickým úřadem. Na některých zpracovatelských fázích se podílely oblastní orgány Českého a Slovenského statistického úřadu a Podnik výpočetní techniky.

Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 1991 byly získány postupnou sumarizací za sčítací obvody až po úhrny za republiky. Pořízení dat zajišťovala (z podkladů ručně zpracovaných sčítacími revizory) okresní oddělení Českého a Slovenského statistického úřadu. Ústřední zpracování provedl Federální statistický úřad a ukončil jej 26. června 1991 (necelé čtyři měsíce po sčítání). Předchozí příprava a organizační zabezpečení umožnilo v průběhu jednoho týdne předběžné výsledky nejen centrálně zpracovat, ale i vydat publikaci. Ta obsahovala 78 ukazatelů a poskytla poměrně podrobné informace o základních charakteristikách populace, např. o věku, pohlaví, rodinném stavu, národnosti, náboženském vyznání, ekonomické aktivitě i základní informace o domovním a bytovém fondu a jeho využití v třídění za tehdejší ČSFR, ČR, SR, jednotlivé kraje, okresy a soubor vybraných měst. Publikace byla vydána v českém, slovenském i anglickém jazyce.

Zpracování *definitivních výsledků* zahrnovalo fázi decentralizovaného zpracování a fázi centralizovaného zpracování.

Decentralizované zpracování: úkolem decentralizované fáze zpracování bylo zabezpečit vytvoření datových souborů za jednotlivé okresy, které vstupovaly do vlastního zpracování výsledků. Znamenalo to zabezpečit proces vyznačování (kódování) údajů, pořizování vstupů, jejich kontroly a opravy a kompletaci souborů na magnetické pásky zasílané do centra. Český a Slovenský statistický úřad zřídily dočasná, tzv. vyznačovací střediska, která zajišťovala vyznačování slovních údajů a vizuální logickou kontrolu sčítacího materiálu. Poté byl materiál předán Podniku výpočetní techniky Praha a Bratislava, které ve svých 27 výpočetních střediscích v ČR a v 8 střediscích v SR zajišťovaly pořízení dat na magnetická média, logické kontroly a kontroly úplnosti souborů. Dohledání chyb konfrontací se sčítacím operátem bylo úkolem krajských kontrolních středisek Českého a Slovenského statistického úřadu. Pořízená data byla předána k centrálnímu zpracování.

Centralizované zpracování definitivních výsledků bylo provedeno ve výpočetním středisku Federálního statistického úřadu na výpočetním systému Cyber. Centrální zpracování bylo zahájeno 8. května 1992. Přes nejrůznější zásahy do připravených projektů, číselníků a další komplikace bylo zpracování definitivních výsledků (jeho hlavní fáze a podstatná část) ukončeno 28. září 1992. Poté následovalo zpracování tzv. druhého okruhu, zahrnujícího zpracování dojížděky do zaměstnání, přípravu Statistického lexikonu obcí a několika dalších speciálních výstupů. Výstupy zpracování československých sčítání byly tradičně i ve srovnání s jinými zeměmi velmi bohaté. Nejinak tomu bylo při sčítání 1991. Obsahová stránka výstupů vycházela mj. ze zásad srovnatelnosti s výsledky minulých sčítání, z mezinárodních požadavků a doporučení a z technických možností dostupné techniky. Tabelační systém použitý při sčítáních 1970 a 1980 zůstal v principu zachován, i když pochopitelně s některými modifikacemi. Rovněž publikační systém (pokud jde o základní datové publikace - tabelační výstupy) si zachoval své tradiční rysy.

3. Publikace z výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1991

Z výsledků sčítání lidu 1991 bylo postupně vydáno 1172 titulů (z toho 848 za Českou republiku) základních datových publikací v celkovém nákladu 26 971 výtisků (18 386 za Českou republiku). Kromě základních publikací byly vydány další datové a analytické publikace, z nichž svým rozsahem, ale především významem má své nezastupitelné místo Statistický lexikon obcí České republiky.

Základní datové publikace

1. Tabulky za obce, města a městské části

Obsahuje za každou obec celkem 1289 údajů o obyvatelstvu, domech, bytech a domácnostech (tabelační sestavy označené OB1 a OB2; jejich vzor je uveden v příloze této publikace); rok vydání 1992.

2. Základní údaje za republiky, kraje a okresy

Obsah shodný s publikací č. 1 - sumáře za okresy, kraje a republiky; rok vydání 1993.